

Г.П. Кондратенко, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

С.Я. Черніков, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

**ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ
В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ
XVI–XVIII СТОЛІТЬ**

Г.П. Кондратенко, С.Я. Черніков

Проблеми духовного розвитку особистості в українській філософсько-педагогічній думці XVI–XVIII століть

У статті проаналізовано витoki та передумови становлення проблеми формування духовності, визначено пріоритетні напрямки її розв'язання, виявлено вагомi протиріччя на шляху запровадження продуктивних наукових ідей у практику професійної педагогічної освіти.

Ключові слова: духовний розвиток особистості, педагогіка духовності, духовно-моральний ідеал, самопізнання, самовдосконалення особистості.

А.П. Кондратенко, С.Я. Черніков

Проблемы духовного развития личности в украинской философско-педагогической мысли XVI–XVIII столетий

В статье проанализированы источники и предпосылки становления проблемы формирования духовности, определены приоритетные направления их решения, выявлены весомые противоречия на пути внедрения продуктивных научных идей в практику профессионального педагогического образования.

Ключевые слова: духовное развитие личности, педагогика духовности, духовно-нравственный идеал, самопознание, самосовершенствование личности.

У сучасних умовах відбувається становлення цивілізації нового типу, зверненої до людини й заснованої на її найвищому духовному, інтелектуальному й технологічному базисі. Завданням сучасної освіти є виховання особистості з планетарною свідомістю, яка самостверджується в новому відкритому національно-культурному просторі, знаходить сприятливі

умови для духовної самореалізації. Проблема духовно-морального відродження може бути вирішена лише в тому випадку, якщо підростаюче покоління перейметься ідеями загальнолюдських та національних цінностей і високих ідеалів у своєму життєвому самовизначенні, буде відчувати нагальну потребу й прагнення до духовного саморозвитку й самовдосконалення. Отже, звернення до вітчизняних історико-педагогічних цінностей, однією з яких є ідея виховання духовності особистості у філософсько-педагогічній спадщині XVI–XVIII століть, має бути важливішим чинником розбудови сучасної вищої освіти.

Проблема виховання духовності особистості в українській педагогіці має глибоке історичне коріння. Специфічність української філософсько-педагогічної думки пов'язана з внутрішнім світом людини, її духовністю. Філософсько-педагогічна спадщина українських учених XVI–XVIII століть переконує в гуманістичній цілеспрямованості національної освіти на всіх етапах її розвитку.

Проблеми формування духовної культури особистості у філософсько-педагогічній спадщині українських учених XVI–XVIII століть висвітлено в дослідженнях В. Горського, М. Євтуха, О. Вишневського, П. Ігнатенка, В. Струманського, Б. Кобзаря, М. Стельмаховича та ін.

В умовах ціннісної переорієнтації суспільства, пошуку шляхів подолання кризових явищ з'явився новий науковий напрямок – педагогіка духовності. Проблеми духовності, високої культури особистості наближають нас до розкриття істинної людської сутності, її багатозначності та багатомірності, спонукають до пошуку відповідних технологій одухотворення освіти й виховання. У цьому плані дедалі більш очевидним стає особлива актуальність вивчення вітчизняного філософсько-педагогічного досвіду українських учених XVI–XVIII століть саме з огляду духовного розвитку особистості, критичного осмислення філософсько-педагогічних ідей минулого з метою їх використання в сучасних умовах.

Завданням цієї статті є виявлення провідних тенденцій, шляхів та засобів виховання духовності особистості в історико-педагогічній спадщині

українських учених XVI–XVIII століть.

Наукові дослідження показали, що досвід педагогіки духовності вперше був зафіксований в історичних пам'ятках слов'янської культури – у текстах берестяних грамот, уривках літописів, у державних документах, повчаннях, релігійних настановах (житія святих), літературних джерелах, пізніше – у власне педагогічних працях.

Київська Русь успішно виробила духовно-моральний ідеал з перевагою духовного над матеріальним. Складовими цього ідеалу стали: віра, любляче серце, патріотизм, милосердя, працелюбність, потреба в самовихованні, духовному сходженні. Давньоруська духовна культура ґрунтується на таких засадах, як монументальність, епічність, повчальність, духовність, моральність, інтерес та увага до людини, її місця у світі й в історії, реалізм, узагальнення духовного досвіду. Особливості педагогічної думки визначались розумінням людини на рівні володіння нею свободою волі, можливістю вибору між добром і злом. Предмет виховання – людина як поєднання тілесного й духовного начал. У філософсько-педагогічній думці того часу вважалося, що духовне треба обов'язково розвивати, виховувати, удосконалювати. Відповідальність людини за свої вчинки – головний критерій цінності людської особистості. Кінцева мета виховання давньослов'янської педагогіки – привести людину до Бога. Християнська традиція висувала перед людиною високі норми моралі – треба виховати людину мислячою, милосердною, совісною, здатною до досягнення краси, до вдосконалення світу й людей, до праведного життя [1].

З X–XI століть закладається оригінальна традиція вітчизняної думки, що впродовж віків визначає специфіку суспільного та наукового мислення: увага акцентується на таких категоріях, як дух і природа, людина й Бог, духовне й тілесне, людина в етико-моральному світлі. Найвищим досягненням напруженої праці стала розвинена філософська думка, у колі якої розв'язувалися гносеологічні, онтологічні проблеми, набували етико-моральної спрямованості антропологічні знання, визрівала ідея духовно-естетичного змісту людського буття й ідеалу виховання (В. Андрущенко, Д. Антонович,

В. Горський, М. Грушевський, Л. Сохань, В. Шинкарук).

Зберігаючи духовне коріння, українська культура XIV–XVIII століть досить активно оволодівала досягненнями гуманістичної філософії та освіти Західної Європи, розвивала на національних підвалинах ренесансні та реформаційні ідеї (В. Литвинов, В. Нічик, Я. Стратій). Змістом виховання духовних цінностей проймались і релігійні, і світські мотиви. Духовна культура XVI–XVIII століть проклала шлях до поширення гуманістичних ідей через ідею самопізнання, пізнання Бога, усвідомлення важливості духовного оновлення, необхідності активної діяльності на благо народу, високу оцінку своєї праці як наслідок уявлення про сенс свого життя як здійснення людиною свого призначення (Г. Сагач).

Зорієнтованість філософських пошуків на осмислення проблеми людини, з'ясування її морально-духовних начал виявляється в роботі братських шкіл, які стали справжніми осередками пропагування ідей волелюбності, гуманізму й духовності.

Серед яскравих мислителів українського Відродження особливе місце посідає Касіян Сакович (1578–1647) – ректор і професор Київської братської школи, автор філософських книг „Аристотелівські проблеми або Питання про природу людини” (1620), „Трактат про душу” (1625). Центральною проблемою його духовно-філософських роздумів була людина, її життя, самопізнання. На думку К. Саковича, людина повинна знати себе й своє місце в природі, щоб краще керувати „домом свого тіла”, тобто відчуттями, розумом, волею. Він першим виступив за те, щоб в Україні було більше шкіл, з яких би виходили духовно та художньо освічені люди.

Сутність філософсько-педагогічної позиції діячів братських шкіл певним чином репрезентує твір І. Копинського „Алфавіт духовний”, який присвячено проблемі людини, питанням її морального, духовного воскресіння. Проблема самопізнання, у результаті якого людина усвідомлює власну тілесну й духовну сутність, є однією з центральних у творі. Перевага у виборі життєвого шляху надається служінню вічному, внутрішньому духовному началу людини через

моральне самовдосконалення, працю, пізнання Бога [2].

Статут Львівської братської школи, проїнятий високим гуманізмом та демократизмом, шанобливим ставленням до знань, освіти, рідної мови й української національної школи, уперше чітко визначив вимоги до особистісних якостей людини, серед яких пріоритетне місце належить духовно-моральним рисам. Братські школи відіграли величезну роль не тільки в поширенні освіти й розробці педагогічної освіти, а й у плеканні блискучої плеяди талановитих учителів, діяльність яких на освітянській ниві стала справжнім взірцем духовності.

У розвитку ідей духовно-естетичного виховання значна роль належить українському письменнику, філософу-гуманісту та діячу освіти Кирилу Транквіліон-Ставровецькому, діяльність якого в Україні проходила в першій половині XVII століття. У своєму відомому трактаті „Зерцало богослов'я” він виклав своє вчення про чотири світи людини, у якому підкреслював необхідність удосконалення всіх почуттів для духовного та естетичного розвитку особистості.

Велику роль в освіті та вихованні української молоді відіграли викладачі Києво-Могилянської академії, заснованої в 1632 році. У цьому вищому навчальному закладі процвітали наука та мистецтво, тобто були створені всі умови для духовно-естетичного виховання юнаків. У філософських курсах викладачів академії І. Гізеля, І. Галятовського, Ф. Прокоповича, М. Козачинського значне місце займали проблеми натурфілософії, на передній план виступило пізнання природи й людини. У зв'язку з цим по-іншому стало вирішуватись питання про людину, про її місце й роль у світі. Такі гуманістичні ідеї сприяли розвитку духовності особистості, утверджували її гідність, розвивали естетичні нахили й творче мислення молодих українських учених.

Ректор Києво-Могилянської академії, а згодом архімандрит Києво-Печерської лаври, філософ, психолог, природознавець і письменник Інокентій Гізель (Кисіль) (1600–1633) у своїх працях не тільки висловлював побожне ставлення до природи, а й звертав увагу на необхідність освіти й виховання на

лоні природи, що впливає на духовний та естетичний розвиток людини. У праці „Про філософію природи” він дав глибоке розуміння відмінностей природи й мистецтва, якого немає навіть у пізніших філософів: „По-перше, мистецтво створює послідовно одну частину за одною, природа – одночасно цілісність. Тоді як мистецтво створює стіни після фундаменту, природа створює одночасно всі духовні сили, удосконалює їх і розвиває”.

Велике значення духовному розвитку особистості та морально-естетичному вихованню надавав видатний філософ і педагог, ректор Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович (1681–1736). „Науки, – писав він, – юнаків живлять, старших задовольняють, у щасті прикрашають, у нещасті дають притулок і втішають, вдома дають пораду”. Гуманістичні ідеї висловив Прокопович і у вирішенні проблем людини, її місця в природі й суспільному житті. Людину він вважав рівною всій природі, зробленою „з тієї самої, що й все інше, матерії, але славнозвісною від самого неба”. Велич людини, на думку Ф. Прокоповича, – у її творчій праці, завдяки якій створюються всі матеріальні й духовні цінності.

Відомі просвітителі І. Вишенський, Л. і С. Зизанії, І. Борецький, Є. Славинецький, С. Полоцький розглядали освіту та виховання духовності як велике суспільне благо, як джерело загальнолюдських та національних цінностей, моральних поглядів і переконань, джерело розквіту всіх форм людського буття.

Визначальна роль духовного внутрішнього світу людини в її життєдіяльності постійно підкреслювалась в працях І. Борецького, П. Могили, І. Вишенського, І. Копинського, К. Ставровецького, Л. Барановича, С. Яворського, Я. Козельського, С. Калиновського, Г. Кониського; у курсах етики, які читалися в Києво-Могилянській академії, – ідея про свободу волі, або „самовладдя” людини, її право судити про добро й зло, ідея злагоди й гармонії між розумом та волею, яка є провідною доброчинністю на шляху досягнення духовної досконалості.

XVIII століття подарувало світовій культурі, філософії й педагогіці в

тому числі ім'я видатної людини, носія духовно-моральних цінностей, народних досягнень і сподівань Г. Сковороди (1722–1794). Його життя можна вважати не тільки життям філософа, письменника, а й життям Учителя. Він був усебічно художньо обдарованою людиною, мандрівним філософом-проповідником, блискучим ученим-полемістом. Поглиблюючи думки античних мислителів, Г. Сковорода присвятив свою філософію пошуку шляхів до щастя, сформулював оригінальні морально-етичні принципи, які повинні давати людині гармонію та насолоду. Він відкрив емоційно-вольове начало в людини – „серце” – джерело всіх думок, прагнень, почуттів, і не в останню чергу – естетичних. У його творчості ми стикаємося не просто з роздумами над проблемою духовності, як у попередників, а з ідеєю серця як центру внутрішнього світу людини, який визначає її індивідуальність. Г. Сковорода постійно наголошує, що “справжня людина є серце в людині, глибоке ж серце й одному тільки Богові пізнане й не інше що є, як думок наших необмежена прірва”, „Не за обличчям судить, але за серцем... Усякий є те, чие серце в ньому” [3, с. 124–142].

Г. Сковорода звеличував духовне начало в людині, про що свідчать численні його роздуми, наприклад: „Є дві людини в людині одній та два батька – небесний і земний, і два світи – первісний та тимчасовий, і дві натури – божественна й тілесна”. За вченням Г. Сковороди, зародки духовності людини наявні в її серці від народження, але вони не усвідомлюються, адже їм протистоять могутні сили темної тілесності, усе антисоціальне в людині. Духовну людину творить шлях добра: через пізнання, усвідомлення й розуміння своєї істинної духовної природи, свого призначення у світі, до чого людину закликає вчення Христа. Стрижнем духовного виховання, на думку Сковороди, є любов, а кінцеву мету духовного розвитку й виховання вчений вбачав у формуванні “чистосердечності, бо вона є спокійне в душі дихання і віяння Святого Духа”.

І сьогодні не втратила свого глибокого значення притча про сліпого та зрячого. Людина повинна навчитись бачити красу навколо себе, формувати

естетичну насолоду, збагатити своє серце. Г. Сковорода досяг глибокого розуміння гармонійності взаємодії мікрокосму (людини) з макрокосмом (природою), зрозумів, що центральне місце у світі посідає саме людина. Його теорія сродної або несродної праці заклала основи індивідуально-особистісного підходу в вихованні. Тільки враховуючи здібності та нахили людини і всебічно розвиваючи їх, можна допомогти їй знайти сенс і щастя в житті. Пізнання людського серця, наповнення його гуманізмом як основою „спорідненості” – прямий шлях до щасливого життя. Г. Сковорода розглядав щастя людини як етичну категорію. Відповідаючи на вічне питання, у чому ж полягає щастя людини, Г. Сковорода доводив: „Щастя людини полягає в тому, щоб, узнавши власну в собі здатність, по ній вжити себе в житті...” [3, с. 507].

Сковорода вважав людину не засобом, а метою виховання, закликав поважати її гідність та внутрішній світ. Погляди цього самобутнього українського мислителя формувались на лоні чудової української природи, красу якої він шанував та оспівував у своїх творах.

За оцінкою дослідників, першоосновою ідеалу у філософській і педагогічній думці стало започатковане Г. Сковородою вчення про людину з „досконалим серцем”, яка наближається до Бога шляхом заглиблення в себе, постійно прагне до духовного розвитку, самопізнання, морального самовдосконалення.

Філософія освіти та виховання Г. Сковороди відіграла провідну роль у формуванні плеяди наступних діячів вітчизняної філософії, культури, педагогіки, їх світоглядних позицій, педагогічних поглядів на проблему виховання духовної особистості.

Таким чином, гуманістичні освітні ідеї необхідності всебічного розвитку особистості, її духовного виховання мають в українській педагогіці найдавніші традиції. Аналіз педагогічної та філософської спадщини дозволяє стверджувати, що витокami проблеми виховання духовності особистості можна вважати духовно-моральні ідеали Київської Русі, самобутні виховні традиції давньої вітчизняної педагогічної думки, що ґрунтуються на християнських цінностях,

поняттях про Істину, Добро й Любов.

Подальший розвиток проблеми виховання духовності був тісно пов'язаний з розвитком національної культури, філософської думки XVI–XVIII століть, теоретичними розробками відомих просвітників Л. Барановича, І. Борецького, І. Вишенського, С. Калиновського, Я. Козельського, Г. Кониського, І. Копинського, П. Могили, К. Ставровецького, С. Яворського, з кращим досвідом навчально-виховної роботи братських шкіл. Українська філософсько-педагогічна думка XVI–XVIII століть посідала одне з перших місць у Європі. Відомі українські мислителі Ю. Дрогобич, П. Русин, К. Сакович та інші випереджали свій час у розвитку ідей духовно-гуманістичного виховання, створювали фундаментальні праці з питань філософського пізнання природи й людини. Києво-Могилянська академія та її вчені відіграли величезну роль в розвитку освіти в Україні. Викладачі академії І. Гізель, І. Галятовський, Ф. Прокопович, М. Козачинський прагнули не тільки освічувати, але й духовно розвивати вихованців, які потім продовжували їх благородну справу.

Логічним завершенням, своєрідним підсумком тривалих пошуків українських мислителів у сфері духовності стала філософія Г. Сковороди. Першоосновою виховного ідеалу у філософській і педагогічній думці стало започатковане Г. Сковородою вчення про людину з „досконалим серцем”, яка наближається до Бога шляхом заглиблення в себе, постійно прагне до духовного розвитку, самопізнання, самовдосконалення. Геніальний українській філософ зробив свій внесок у розвиток педагогічних ідей про взаємозв'язок природи та людини, відкрив значення природних здібностей для подальшого духовного розвитку, самовдосконалення та розкриття всіх творчих можливостей людини.

Перспективними напрямками подальших досліджень багатогранної духовно-педагогічної спадщини українських учених XVI–XVIII століть вважаємо вивчення питань поєднання духовного й національного в спрямуванні, змісті, формах і засобах освіти; обґрунтування можливості творчого використання продуктивних філософсько-педагогічних ідей виховання

духовності особистості в сучасній вищій освіті.

Література

1. **Горський В. С.** Нариси з історії філософської культури Київської Русі. – К. : Наук. думка, 1993. – 163 с.
2. **Горський В. С.** Історія української філософії: Курс лекцій. – К. : Наук. думка, 1997. – 281 с.
3. **Сковорода Г.** Твори : у 2 т. – К. : Обереги, 1994. – Т. 1. – 527 с.
4. **Горський В. С.** Київська релігійно-філософська школа. П. Юркевич // Історія української філософії. – К., 1996. – С. 131–150.
5. **Грушевський М. С.** Духовна Україна : зб. тв. – К. : Либідь, 1994. – 560 с.

G.P. Kondratenko, S.Y. Chernikov

Problems of the spiritual development of a person in the Ukrainian philosophy-pedagogical conception of XVI–XVIII centuries.

The recourses and terms for the problem establishment of the spiritual forming are analyzed in the article, the main direction of its solving are determined, the requirements of the contradiction on the way of inculcating of the productive ideas into the practice of the professional pedagogical education are given.

The key words: the person's spiritual development, spiritual Pedagogics, the spiritual-moral ideal, selfeducation, self-improvement of a person.

Відомості про авторів

Кондратенко Ганна Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.

Черніков Сергій Якович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації і валеології Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.